

**THE DIASPORA FACTOR IN MIGRATION
(BRAIN FLOW) OF HIGHLY QUALIFIED
SPECIALISTS FROM THE REPUBLIC OF
AZERBAIJAN.**

Yahya Babanlı

*Ph.D, Candidate of the Institute of History named
after AA Bakikhanov of the Azerbaijan National
Academy of Sciences*

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDAN
YÜKSƏK İXTİSASLI MÜTƏXƏSSİSLƏRİN
(BEYİN AXININDA) MIQRASIYASINDA
DIASPOR AMILI**

Yahya Babanlı

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun doktorantı*

Baku, Azerbaijan / Bakı, Azərbaycan

e-mail: y_babanli@rambler.ru

Pages / səhifələr – 31-40

<p>UOT UDC: 930.22.</p> <p>ORKID İD ORCID ID:</p> <p>Daxil oldu Received: 27.01.2022</p> <p>Qəbul olundu Accepted: 05.03.2022</p> <p>Redaktə etdi Edited by Prof. Dr. Maryam Seyidbeyli</p>	<p>Açar sözlər: Azərbaycan Respublikası, “beyin axını”, miqrasiya, diaspor, lobbi</p> <p>Xülasə Elmi məqalədə miqrasiya prosesləri haqqında məlumat verilir və bu proseslərin diaspor potensialının formalaşmasına təsiri haqqında şərhlər təqdim olunur. Azərbaycandan xarici ölkələrə miqrasiya edən alimlərin potensialından milli və bəşəri inkişaf üçün səmərəli istifadə olunması ilə bağlı təkliflər irəli sürülür.</p> <p>Key words: Republic of Azerbaijan, “brain flow”, migration, diaspora, lobbi</p> <p>Summary The scientific article provides information about migration processes and comments on the impact of these processes in the formation of diaspora potential. Proposals put forward for effective use of potential of scientists migrating from Azerbaijan to foreign countries for national and human development.</p> <p>Ключевые слова: Азербайджанская Республика, “утечка мозгов”, миграция, диаспора, лобби</p> <p>Резюме В научной статье представлены сведения о миграционных процессах и комментарии о влиянии этих процессов на формирование диаспорального потенциала. Внесены предложения по эффективному использованию потенциала ученых, мигрирующих из Азербайджана в зарубежные страны, для национального и человеческого развития.</p>
---	--

Vətəndən kənar, milli məsələlərdə insan cəmiyyətinin özünüdərk və özünü təsdiqində diaspor amilinin yeri və rolu mühüm xarakter daşıyır. Məhz miqrasiya prosesləri nəticəsində etnososial və etnomədəni institutlardan biri kimi diaspor yaranır. Bəşəriyyətin inkişafının hələ ta qədim dövrlərindən insanların coğrafi yer dəyişməsi - miqrasiya etməsi mövcuddur. Lakin bəşəriyyətin təkamülünün müxtəlif mərhələlərində onun forması, məzmunu, intensivliyi və miqyası fərqli olmuşdur. Belə ki, qədim zamanlarda miqrasiya prosesləri daha çox geosiyasi (məcburi) xarakter daşıyırdısa, hazırda daha çox geoiqtisadi (kəndü) təmayülə malikdir. Qeyd edək ki, siyasi məzmunlu lüğətlərdə “miqrasiya” latın sözü olub “migratio”, “migro” - keçirəm, köçürəm mənalarını verir. Bu termin dörd mənəni ifadə edir. Birinci mənada yaşayış yerinin dəyişilməsi ilə

əlaqədar insanların bir ərazidən digər əraziyə köçməsi, orada məskunlaşması, işləməsi, ikinci mənada yaşayış şəraitinin, yaxud inkişaf silkinin dəyişməsi ilə əlaqədar canlı orqanizmlərin yerdəyişməsi, üçüncü mənada yer qabığında və səthində kimyəvi elementlərin paylanması və yerlərini dəyişməsi, elektromaqnit qarşılıqlı təsir nəticəsində enerjinin bir hissəcikdən digərinə özbəsinə keçməsi; dördüncü mənada kapitalın ixracı kimi başa düşülərək beynəlxalq məzmun daşıyır [Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, 1982:].

Tarixdən məlumdur ki, “Xalqların böyük köçü” planetin konfigurasiyasına təsir etməklə Avropa və Asiya əhalisinin formalaşmasına və cəmiyyətin inkişafına güclü təsir göstərmişdir. Bəşəriyyətə xas olan bütün proseslər kimi miqrasiya məsələləri də cəmiyyətin sosial strukturuna təsir edir, lokal və qlobal məsələlərdə özünü açıq-aşkar göstərir. Əhalinin miqrasiyası dünyanın istənilən regionunun sosial-iqtisadi vəziyyəti ilə sıx bağlıdır. Ona görə də bu məsələnin hər bir dövlətin milli maraqları, miqrasiya qanunları ilə tənzimlənməsi son dərəcə vacibdir. Vətəndən kənar yad ölkəyə miqrasiya etmiş insan iradəsindən asılı olmayaraq müxtəlif mədəniyyətlərlə ünsiyyətdə olduğundan, akkulturasiya (mədəniyyətini dəyişmə) prosesinə cəlb olunur. Şəxsiyyət səviyyəsində əxlaqi keyfiyyət və xüsusiyyətlərlə bağlı düşünülmüş və düşünülməmiş dəyişikliklər baş verir. Hər bir azlığın və mühacirin ayrılıqda akkulturasiya prosesinin 4 yolu var: assimilyasiya, separasiya, marqinalizasiya və inteqrasiya:

Assimilyasiya - (həllolma). Öz mədəniyyətini rədd edib, çoxluğun mədəniyyətinə yiyələnmək deməkdir (doğma dilini itirmək və hakim dilə keçmək);

Separasiya - (izalə olunma). Bu zaman azlığın nümayəndələri çoxluğun mədəniyyəti ilə ünsiyyətdən qaçır, öz mədəniyyətlərini qoruyub saxlamağa çalışırlar (assimilyasiyanın əksidir);

Marqinalizasiya - (rədd etmə). Bu öz mədəniyyətini rədd etməklə yanaşı, çoxluğun da mədəniyyətini - yeni mədəniyyəti qəbul

etməkdir. (Akkulturasianın ən problemlı variantıdır);

İnteqrasiya - (birləşmə). Müasir Avropada immiqrantların məqsədinə əsasən xidmət edən variantdır. (Finlandiyada bu “kotoutuminen” termininə uyğun gəlir.

Birinci yol kimi immiqrant asimilyasiyaya məruz qalır. Latınca “assimilate” uyğunlaşma, oxşatma sözündən əmələ gələn assimilyasiya hər xalqın öz daxilini, mədəniyyətini, milli şüurunu, dilini, dinini itirərək başqa xalqa qarışmasına deyilir. Diasporun həyatında assimilyasiya başlıca rol oynayır. Həllədiçi əhəmiyyətə malik olan assimilyasiya prosesi etnik qrup və ya xalqın adaptasiya və məşğulluq tempini nizamlayır. Assimilyasiya prosesinin öyrənilməsi əsasən qarışıq nikah barədə statistik göstəricilərdə diasporların say dinamikası və onların tarixi əhəmiyyətinə bağlılığı ilə həyata keçirilir [Miqrasiya mövzusunda məlumatlandırma, 2021:].

Diaspor tədqiqatçılarının bəzilərinin fikrincə, assimilyasiya bir siyasət kimi iri dövlətlər tərəfindən azsaylı xalq və ya etnik qruplara qarşı yeridilən əsas vasitədir ki, dövlət bununla öz milli və dini maraqlarını təmin etmiş olur. “Kiçik və azsaylı xalq və etnik qruplar üçün qanun xarakteri daşıyan assimilyasiya prosesi iki tərəfli xarakterə malikdir. Burada assimilyasiya edən xalqla assimilyasiya olunan xalqlar və ya etnik qrupların milli və tarixi spesifik xüsusiyyətlərindən çox şey asılıdır. Elə etnik qrup və xalqlar var ki, sayca çoxluq təşkil etmələrinə baxmayaraq tarixi, mədəni, dini xüsusiyyətlərinə görə onları assimilyasiya

etmək qeyri-mümkündür. Yəhudi və çinlilər çətin assimilyasiya olunan xalqlardan hesab olunur ki, onların diasporları əksinə onlar məskunlaşdıqları ölkələrdə assimilyasiya siyasəti yeritmək iqtidarındadırlar” [Əliyev Z, 2007:].

Bəzən azlıqlar çoxluğun mədəniyyətindən qaçaraq öz mədəniyyətlərini qoruyub saxlamağa çalışırlar ki, bu proses izalə olunma, yəni separasiya prosesi adlanır. Bu proses məzmunundan da görüldüyü kimi, assimilyasiyanın tam əksi hesab olunur. Digər bir proses marqinalizasiya adlanır. Beləki bir sıra azlıqlar öz mədəniyyətləri ilə yanaşı, hakim mədəniyyəti də qəbul etməyib rədd edirlər və özlərinə spesifik mədəniyyət qəbul edirlər. Bu rəddetmə müasir dövrdə akkulturasianın ən problemlı tərəfi kimi özünü biruzə verir. Akkulturasianın ən müasir və təqdir olunan forması inteqrasiya prosesidir. Bu proses imkan verilir ki, eyni zamanda hər hansısa bir şəxs həm öz milli özünəməxsusluğunu, adət-ənənələrinin özəlliklərini qoruyub saxlasın, həm də çoxluğun milli mentalitetinə, mədəniyyətinə uyğunlaşsın. Bütün bunlar isə mədəniyyətlərin qovuşmasına və yeni sivilizasiyaların yaranmasına gətirib çıxardır.

Qeyd etdiyimiz kimi beynəlxalq və ya dövlət daxilindəki inzibati sərhədləri keçməklə baş verən yerdəyişmə, köçmə miqrasiya prosesi adlanır. Yeni yurd saldığı yerdə 6 aydan çox yaşamış şəxs miqrasiya etmiş hesab olunur. Hər bir dövlətin bu prosesi milli maraqlarına uyğun müvafiq qanunvericiliklə tənzimləməsi vacib məsələdir. Bu bəşəri prosesin genişlənməsi müxtəlif səbəblərlə bağlıdır. Bunlar, etnik-mədəni, sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi və dini məqamlarla bağlı məcburi və könüllü səciyyə daşıyır. Məsələn, etnik miqrasiyanı məcburi prosesə aid etmək olar. Ona görə ki, insanlar etnik mənsubiyyətinə görə bu prosesə məcburi qatılırlar. Ötən əsrdə Ermənistan ərazisindən azərbaycanlıların mərhələli

şəkildə deportasiya olunması, xüsusən də, 1988-1992-ci illərdə Ermənistanın planlı şəkildə həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində tarixən həmin ərazidə yaşamış 250 min azərbaycanlının son nəfərədək öz doğma yurdlarından zorla qovularaq Azərbaycana pənah gətirməsi bunun bariz nümunəsidir. Eyni zamanda, əvvəllər Gürcüstandan qovularaq Orta Asiya respublikalarında yerləşdirilmiş, 1990-cı ildə orada baş vermiş milli münaqişə zəminində didərgin salınmış 50 min Ahıska türkü də, ölkəmizdə sığınacaq tapmışdır. Hər iki fakt etnik - məcburi miqrasiyasının bariz təzahürüdür. O cümlədən, Ermənistan silahlı qüvvələrinin hərbi təcavüzü nəticəsində Azərbaycan torpaqlarının 20% işğal olunması və işğal təhlükəsi 800 min nəfərə yaxın insanı öz ev-eşiyindən didərgin düşməyə vadar etmişdir [Miqrasiya mövzusunda məlumatlandırma, 2021:].

Bu məcburi daxili və xarici miqrasiyanın nəticəsi olaraq Azərbaycan dünyanın ən çox qaçqın və məcburi köçkün olan ölkəsinə çevrildi. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, miqrasiya prosesi özündə mənfi cəhətlərlə yanaşı, müsbət tərəfləri də birləşdirir. Bura yeni sosial münasibətlərin, mədəniyyətlərin formalaşması, sivilizasiyaların, əlaqələrin yaranması və digər amillər daxildir. Bu sahənin tədqiqatçıları, analitikləri miqrasiyanı daha çox iqtisadi amillə bağlayırlar və bunu əsaslandırmağa çalışırlar. Beynəlxalq aləmdə miqrasiya proseslərindən təcrübədə məqsədyönlü istifadə olunmasında Amerika modeli özünü doğrultmuşdur. Məhz ABŞ-ın milyonlarla immiqranta qucaq açması cəmiyyətin və dövlətin inkişafına təkan verməklə qüdrətli dövlət statusu qazanmasına rəvac verdi. Bu gün miqrant axını nəticəsində bir neçə beynəlxalq əmək bazarı formalaşmışdır ki, bunlar Yaxın Şərq, Qərbi Avropa və ABŞ-dır. Miqrasiyanın əhəmiyyəti və iqtisadi səmərəliliyi dünya və beynəlxalq

təşkilatlar səviyyəsində də dərk edilir. Bu sahədə bəşəri inkişafa və beynəlxalq münasibətlərin yaxşılaşdırılmasına nail olmaq məqsədilə, 1951-ci ildə Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatının əsası qoyulmuşdur. BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən 18 dekabr 1990-cı ildə “Bütün əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Beynəlxalq Konsensiyası qəbul olunmuşdur. Daha sonra, bu tarix 4 dekabr 2000-ci ildə Baş Assambleya tərəfindən Beynəlxalq Miqrant Günü elan edilmişdir. Hazırda hər ilin 18 dekabr tarixi - Beynəlxalq Miqrant Günü kimi qeyd edilir [Рябинина О. К, 2010:].

Azərbaycan Respublikasında da bu gün rəsmi qeyd edilir və müxtəlif tədbirlər keçirilir. Bütün bunlar bir daha bu sahənin prioritetliyini özündə əks etdirir. Azərbaycan miqrasiya prosesləri yaxın keçmişdə özünəməxsus tarixi yol keçmişdir. Bu tarixi beş dövrə bölmək olar:

Birinci dövr - 1900-1920-ci illər (inqilabdan əvvəlki milli oyanış dövrü). Bu dövrdə əsasən təhsil almaq məqsədilə xaricə üz tutanları misal göstərmək olar. Onlar Avropanın müxtəlif ali məktəblərində təhsil alaraq milli dövlətçiliyin, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasında müstəsna xidmət göstərən şəxslərdir.

İkinci dövr - 1920-1930-cü illər (inqilabdan sonrakı mühacirət dövrü). Bu dövrdə yüzlərlə azərbaycanlı dünyanın müxtəlif yerlərinə, Türkiyə, Almaniya, Fransa və başqa ölkələrə miqrasiya etmişdir. Bura ictimai-siyasi xadimlər, tanınmış ziyalılar, nüfuzlu elm adamları, eyni zamanda, əhalinin orta təbəqəsinin nümayəndələri daxil idi.

Üçüncü dövr - 1930-1950-ci illər (repressiya və ikinci dünya müharibəsi dövrü). Bu dövr də məcburi miqrasiya edən insanlar arasında şairlər və yazıçılar, mədəniyyət və incəsənət xadimləri, başqa bir çox tanınmış ziyalılar olmuşdur. Onların sırasında hərbi əsirlər və faşist ordusuna

könüllü keçənlər - bir sözlə, əksər sosial təbəqələrin nümayəndələri var idi.

Dördüncü dövr - 1970-1985-ci illər (durğunluq və yenidənqurma dövrü). Bu çox əhəmiyyətli və həddindən artıq diqqətdə olan dövrdür, müstəqilliyə aparan yoldur. Bu vaxt miqrasiya düzgün istiqamət alaraq əsasən insan kapitalının artırılması istiqamətinə yönəlmişdi. Belə ki, əsasən lazımı təhsil almaq, elmi-təhsil və ixtisas səviyyəsini yüksəltmək, işləmək və ölkəni təmsil etmək üçün SSRİ-nin müxtəlif mərkəzlərinə üz tutanlar əksəriyyət təşkil edirdi.

Nəhayət, **beşinci dövr** kimi 90-cı illəri götürə bilərik. Bu dövr SSRİ-nin parçalanması ilə milli dövlətlərin təzahürü nəticəsində yaranmış sosial-siyasi-iqtisadi vəziyyətlə sıx bağlılıq təşkil etmişdir. Ona görə də, 1990-cı illərin əvvəllərində mövcud durumla əlaqədar xarici ölkələrə əsasən müxtəlif ixtisaslı peşə sahibləri və iş adamları köçməyə başlamışdır.

1991-ci ilin oktyabrında suverenliyini bəyan edən Azərbaycan Respublikası üçün sadalanan amillər narahatlıq doğurmaya bilməzdi, çünki miqrasiya demografik problemlə yanaşı, eyni zamanda, bu proses xüsusi istedadla, biliyə, bacarığa, peşəyə malik şəxslərin emiqrasiyasına səbəb olur ki, nəticədə milli genofondun zədələnməsi təhlükəsi yaranırdı. Bütün bunlar nəzərə alınaraq müstəqilliyin ilk illərindən başlayaraq, Azərbaycan Respublikasının miqrasiya məsələlərinin tənzimlənməsilə bağlı qanunvericilik bazası yaradıldı. Bu sahə ilə məşğul olan bir sıra beynəlxalq təşkilatlarla, o cümlədən, Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı ilə əməkdaşlıq edilməyə başlandı və 2001-ci ilin iyun ayında Azərbaycan Respublikası həmin təşkilata tam hüquqlu üzv qəbul edildi. Sözügedən Təşkilatın Bakı, Naxçıvan ofisi yaradıldı. Daha sonra isə əlaqələr daha da genişləndirilərək Təşkilatın Mingəçevir ofisi açıldı. Bütün bunlar beynəlxalq hüquqi

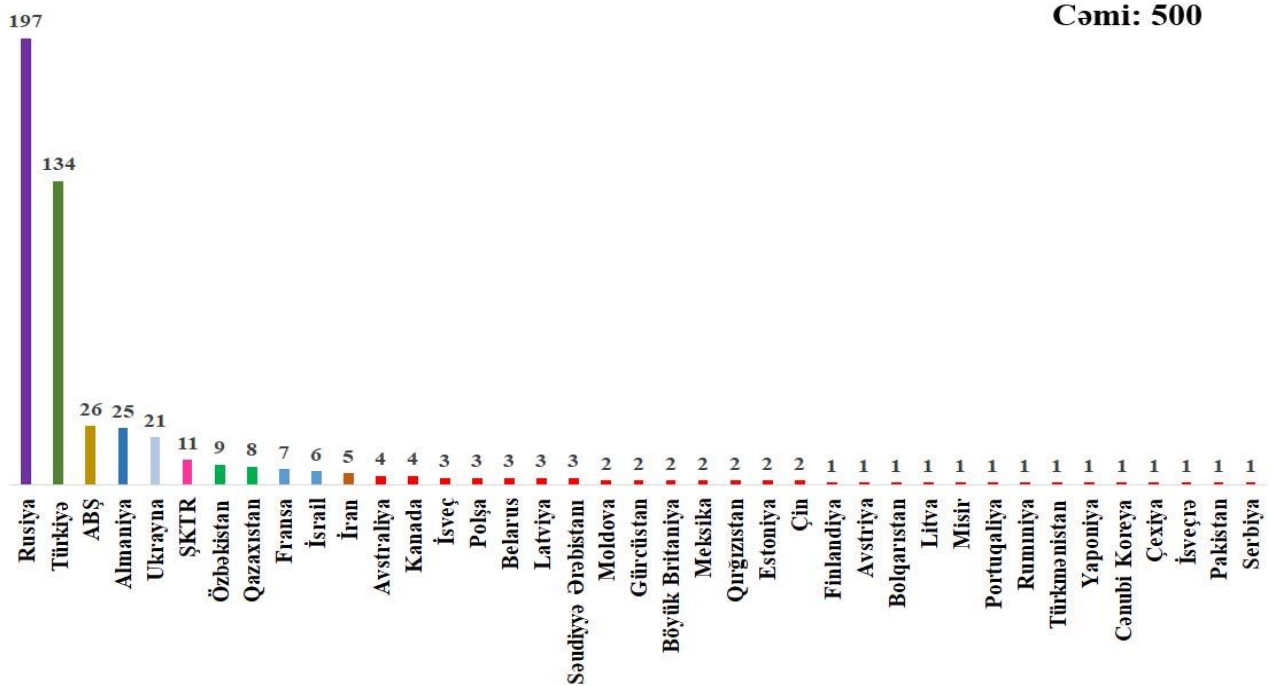
normalar əsasında milli maraqlar nəzərə alınmaqla, dövlət miqrasiya strategiyası hazırlanması üçün geniş imkanlar açdı. Bununla, milli miqrasiya siyasəti formalaşdırıldı və bu sahə ilə bağlı bir sıra proqramlar təsdiq edilərək həyata keçirilməyə başlandı.

Hazırda ölkədən mühacirət edənlər Azərbaycanın diaspor potensialının yaranmasına, öz tarixi-etnik torpaqlarından

kənarda yaşayaraq öz etnik kimliyini qoruyub saxlayan, milli şüurunu, adət-ənənələrini, məişətini, mədəniyyətini və dilini qoruyan, inkişaf və təbliğ edən missionerlərə çevrilirlər. Yəni, bir vaxtlar həmyerlilərimiz ağır sosial-iqtisadi vəziyyətə görə ölkədən köç etməyə məcbur olurdusa, indi onlar təhsil almağa, sərmayə yatırmağa, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarda işləməyə və başqa müsbət məqsədlər üçün xaricə üz tuturlar.

Xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən Azərbaycan alimlərinin ölkələr üzrə paylanması

Cədvəl 1.

Azərbaycan Respublikasında miqrasiya məsələləri ilə bağlı Dövlət Statistika Komitəsinin 2010-cu ildə “Miqrasiya proseslərinin öyrənilməsinə dair” dövlət sərəhəd-buraxılış məntəqələrində bütövlükdə 15 min miqrantı əhatə etməklə seçmə statistik təhlilləri böyük maraq doğurur. DSK-nın məlumatına görə, statistik müayinənin keçirilməsində əsas məqsəd ölkədə miqrasiya proseslərinin vəziyyətinin

öyrənilməsindən, miqrasiya axınları haqqında statistik məlumatların dəqiqləşdirilməsi və onun istiqamətlərinin, eləcə də səbəblərinin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Statistik müayinə ilə əhatə olunmuş miqrantların “7501 nəfəri ölkəyə gələnələr, 7499 nəfəri isə ölkədən gedənlər olub, gələnlərin 66,2%-ni, gedənlərin isə 66,8%-ni kişilər təşkil edib. Müayinənin nəticələrinə görə, ölkəyə gələnlərin 47,6%-i, gedənlərin isə 27,6%-i öz

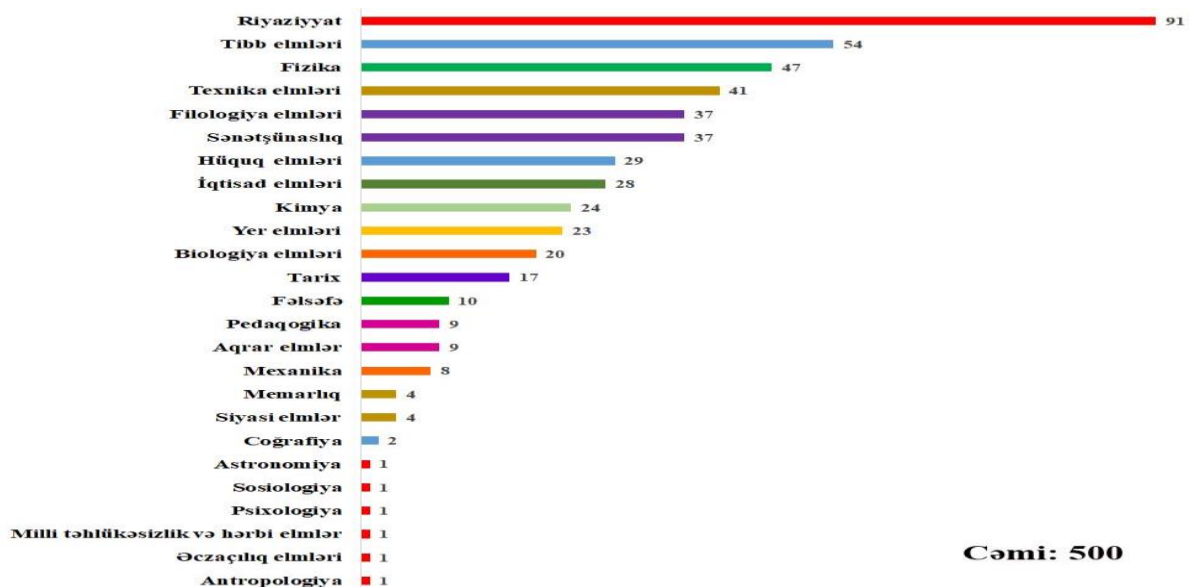
evinə qayıdanlar, müvafiq olaraq 18,1%-i və 15,5%-i qonaq, 7,5%-i və 10,4%-i turist kimi, 7,2%-i və 16,3%-i işləməyə, 6,9%-i və 6,3%-i xidməti və işgüzar ezamiyyətə gələnlər və gedənlərdir. İşləməyə gələnlərin 73%-i, gedənlərin 80%-i haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə, qalanları isə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyənlər olub. Azərbaycandan işləməyə gedənlərin sayı ölkəyə işləməyə gələnlərin sayından 2,2 dəfə, müalicəyə gedənlərin sayı gələnlərdən 2,8 dəfə, oxumağa gedənlərin sayı gələnlərdən 63,6%, turist kimi ölkədən gedənlərin sayı ölkəyə gələnlərdən 38,4% çox, gələnlərin tərkibində evə qayıdanların sayı gedənlərin sayından 72,5%, qonaq gələnlərin sayı qonaq gedənlərin sayından 16,7% çox olub. Oxumağa gedən 18-29 yaşlı gənclərin sayı ölkəyə gələnlərdən 68%, 50 və yuxarı yaşlılar arasında müalicəyə gedənlərin sayı gələnlərin sayından 2,8 dəfə çox olur” [<http://www.azstat.org/>].

Bu Azərbaycanda müsbət miqrasiya saldosunun göstəricisidir. XXI əsrin mütəxəssislər tərəfindən total miqrasiya əsri adlandırılması, bu sahədə baş verən proseslərə yeni yanaşmanı və müsir dövrün tələblərinə cavab verən mexanizmləri tətbiq etməyi

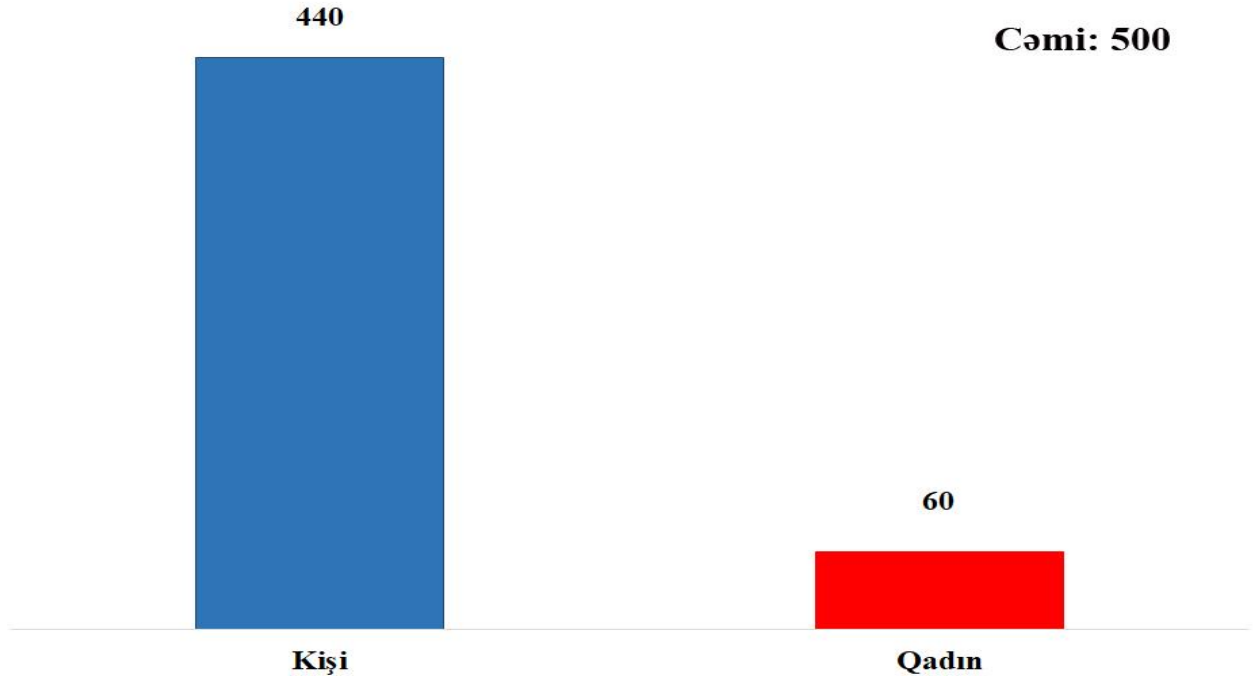
şərtləndirir. Bu gün Azərbaycan Respublikasında müəyyənləşdirilən və həyata keçirilən miqrasiya siyasəti dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə, milli maraqların təmin olunmasına və ölkəmizin sosial-iqtisadi tərəqqisinə, xalqımızın sosial-rifah halının yüksəlməsinə və respublikamızın beynəlxalq aləmə sürətli inteqrasiya edərək nüfuzunun güclənməsinə xidmət edir.

Belə ki, ötən dövr ərzində Azərbaycanda milli miqrasiya siyasətinin formalaşdırılması, miqrasiya proseslərinin idarə edilməsi və tənzimlənməsi istiqamətində xeyli işlər görülmüş, bu sahədə dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi məqsədi ilə zəruri normativ hüquqi aktlar qəbul edilmiş, bir sıra fərman və sərəncamlar imzalanmışdır. Eyni zamanda, ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlıq inkişaf etdirilir, dövlət orqanları və qeyri-hökumət təşkilatları ilə birgə səmərəli fəaliyyət mexanizmi yaradılmışdır. Əcnəbilərin ölkəyə gəlməsi və ölkədən getməsi, onların yaşayış yeri üzrə qeydiyyatı sahəsində göstərilən xidmətlərin səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, bu sahənin təkmilləşdirilməsi üçün institusional və təşkilati tədbirlər reallaşdırılmış, elektron informasiya resursları formalaşdırılmışdır.

Xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən Azərbaycan alimlərinin elm sahələri üzrə paylanması- Cədvəl 2.

Xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən Azərbaycan alimlərinin cinsi mənsubiyyəti üzrə paylanması- Cədvəl 3.

Miqrasiya sahəsində atılan ən mühüm və strateji addımlardan biri, bu sahəyə dövlət tərəfindən göstərilən diqqət və qayğının bariz təzahürü 2007-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq fərmanı ilə mərkəzi icra hakimiyyəti orqanının - Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidmətinin yaradılmasıdır. Bu qurumun yaradılması ilə Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin və sabit sosial-iqtisadi inkişafının, demoqrafik vəziyyətinin təşkilində və əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunmasında, eyni zamanda, ölkə ərazisində əhalinin mütənasib yerləşdirilməsində, miqrantların intellektual və əmək potensialından istifadə edilməsində, insan alveri də daxil olmaqla, qeyri-qanuni miqrasiyanın qarşısının alınmasında mühüm irəliləyişlər əldə etmişdir. Bütün bunlar isə kortəbii miqrasiyanın qarşısını almaqla bu proseslərin qanunauyğun şəkildə

istiqamətləndirilməsinə imkan verdi. Bu sahədə görülən işlər, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı, miqrasiya proseslərinin ölkənin milli maraqlarına uyğun nizamlanması sağlam diaspor potensialının yaranmasına yol açdı. Belə ki, diplomatik uğurlar, xaricdə təhsil proqramı, investisiya proqramları da buna xidmət edir desək yanlışdır.

Bununla belə bir nəticə hasil olur ki, miqrasiya diaspor potensialının yaranmasında başlıca şərtidir. Bir sözlə, miqrasiya proses kimi, diaspor isə bu prosesin nəticəsi kimi özünü göstərir. Bir vaxtlar miqrasiya etmiş şəxslər sonradan diaspor şəklində milli və bəşəri münasibətlərin inkişafında etnik qrupun xüsusi amili kimi iştirak edirlər. Bununla bərabər diaspor mədəniyyətin ənənəvi obyektindən hüququn və siyasətin subyektinə çevrilməsinə çalışaraq öz funksiyasını genişləndirir və dərinləşdirir. Təsadüfi deyil ki, bir çox tədqiqatçılar diaspor

və miqrasiya məfhumunu eyniləşdirirlər. Məsələn, V. Tişkova görə “Diaspor əsasən ölkənin donorluğu hesabına yararır ölkədən çıxış yoxdursa, diaspor da yoxdur”. Onu da qeyd edir ki, “diaspor hər şeydən əvvəl siyasi, eyni zamanda sosial miqrasiyadır. Diasporun yaranmasının açarı isə etnik icma deyil, milli dövlətdir” [Рябинина О. К, 2010:].

Hətta bir çox tədqiqatçılar diasporla miqrasiyanın eyni mənə daşdığını qeyd edir. Q. Şeffərə görə “diaspor etnik qrupların könüllü və ya məcburi miqrasiya prosesləri nəticəsində ortaya çıxır. Onlar muhacirət etdikləri ölkələrdə milli azlıq statusunda yaşayırlar, etnik və etno-dini mənsubiyyətlərini, qrup daxili həmrəyliklərini mühafizə edirlər”. Diaspora J.T. Toşenka və T.İ. Capitkovu verdiyi təriflər Şefferin tərifinə yaxındır. Onlara görə diaspora anlayışı “miqrasiya” və “milli azlıqlar” sözləri ilə sinonimlik təşkil etməklə, diaspor öz tarixi vətənlərindən kənarında yaşayan, mövcud cəmiyyətdə fəaliyyət göstərmək və inkişaf etmək üçün müvafiq sosial institutlara sahib, eyni etnik qrupa aid insanlardan ibarətdir [Кондратьева Т. С, 2010:].

Hazırda dünyada istər miqrasiya, istərsə də diaspor məsələləri prioritet təşkil etməklə milli və bəşəri proseslərə təsir edən vacib elementlərdən biri hesab olunur. Bu amillər beynəlxalq aləmdə ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlərin qurulmasında əsas bağlayıcı həlqə rolunu oynamaqla dövlətlərin xarici siyasət strategiyalarının vacib elementlərindən biri hesab edilir. Qeyd edək ki, t.ü.e.d. M.Seyidbəylinin “Rusiyada Azərbaycan diasporu: təşəkkülü və inkişafının xüsusiyyətləri və tendensiyaları” adlı monoqrafiyasında tədqiq etdiyimiz problemə geniş yer verilmişdir [Сейдбейли М, 2009:].

Tarixi keçmişimizə müraciət etdikdə aydın olur ki, azərbaycanlılar hələ orta əsrlərdə müxtəlif səbəblərdən vətəninə tərk edib, onun hüdudlarından kənarlara, eləcə də Türkiyəyə üz tutmuşlar. Bu gün tarixi

araşdıranda bizə məlum olur ki, XV əsrdə Türkiyəni özlərinə vətən seçmiş, müxtəlif şəhərlərində məskunlaşmış həmvətənlərimiz həm Azərbaycanın təmsilçisi olmuş, həm də bu ölkənin ictimai-siyasi, elmi və mədəni həyatında fəal iştirak etmişlər.

Belə şəxslərdən biri XV əsrin sonu XVI əsrin ortalarında yaşamış, vətəni Şamaxını kiçik yaşlarında tərk edib, əvvəl Qahirədə (Misir) yaşayan, sonra isə Türkiyəyə köçüb orada ali tibb təhsili almış Şükürəllahi Şirvani idi. O, əsərlərində epidemiya xəstəliklərinə qarşı mübarizə problemlərindən bəhs etmiş, yoxsul əhalinin pulsuz müayinə-müalicə olunması və Türkiyədə geniş profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsinin tərəfdarı olmuşdur.

Həmin dövrdə Əli Əhməd ibn-Məhəmməd Kamal Təbrizi (Əli Çələbi -Y.B.) Türkiyədə xalq və xüsusən də elmi ictimaiyyət arasında məşhur olmuş, orada tibb eliminin, səhiyyə sahəsinin inkişafında böyük işlər görmüşdür. O, vətəni Təbrizdən Türkiyəyə köçmüş, onun bir sıra şəhərlərində yaşayıb həkimlik sirlərinə yiyələnmiş, xalq arasında təcrübəli təbib kimi şöhrət qazanmışdır. Əvvəl xüsusi müalicəxana təşkil etmiş, şəhər əhalisinin ən çox hörmət etdiyi hakimlərdən birinə çevrilmişdir. Ədirmənin şəhər ətrafı onun adı ilə - Əli Çələbi adlanır. Sonralar bu görkəmli tibb alimi uzun müddət Bursa şəhər xəstəxanasında baş həkim işləmiş, İstanbulun iri müalicə ocaqlarında həkimlik fəaliyyətini davam etdirmiş, eyni zamanda tibb elmi və xalq təbabəti ilə məşğul olmuşdur [Сейдбейли М, 2009:].

Müasir dövrdə də bu proses belə davam etmişdir. Ən çox beyin axını Türkiyəyə və oradan sonra digər ölkələrə olmuşdur. Onlardan parlaq zəkası ilə Sələhəddin Xəlilovdur. İstanbul Beynəlxalq Fəlsəfə Araşdırmaları Mərkəzinin, Fəlsəfədə yeni istiqamətlərdən biri olan Həyat fenomenologiyasının, “canlı ideya” təliminin yaradıcılarından biridir. Sosial təfəkkür üçün

xüsusi toplanma qaydasını və dünyanın alternativ riyazi modellərini və vektorial zaman konsepsiyasını irəli sürmüşdür.

Sistem-struktur təhlil metodunu ilk dəfə elmsünaslığa tətbiq etmiş, elmin qneseoloji və sosial modellərinin müqayisəsini vermişdir.

Eyni zamanda, seçilən azərbaycanlı alimlərdən fizika-riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru, professor, Qeyri-xətti optika, fotonik sistemlər, nanotexnologiyanın, bərk cisimlər fizikası və s. sahələrdə araşdırmaların müəllifi, Beynəlxalq elmi jurnallarda 250-dən çox məqaləsi çap olunmuş, 38 beynəlxalq elmi toplantıda məruzə ilə çıxış etmiş, Hazırda Bilkənt Universiteti, Nanotexnologiya Araşdırmalar Mərkəzi-NANOTAM, Ankara, Bakı Dövlət Universiteti, Beynəlxalq Araşdırma Mərkəzi ilə əməkdaşlıq edən Məmmədov Əmirullah Məmmədəli oğlu adını qeyd etmək olar.

Belə tədqiqatçılar sırasında Əliyeva Tamilla Sədatxan qızı da vardır. O, Muş Alparslan Universiteti, Türk dili və ədəbiyyatı kafedrasının müəllimidir. Bakı Dövlət Universitetində (BDU) “Qərbi Avropa, Amerika, Avstraliya ədəbiyyatı” ixtisası üzrə aspiranturada (indiki doktorantura) təhsil almışdır. “Azərbaycan Amerika ədəbi əlaqələri” mövzusunda fəlsəfə doktorluğu dissertasiyasını müdafiə etmişdir. Əskişəhər Osmanqazi Universitetində professor elmi adını almışdır. ABŞ, İsveç, Almaniya, Makedonya, Şimali Kipr Türk Cumhuriyətində və s. nəşr olunmuş 100-dən çox elmi məqalənin, “Ceyms Fenimor

Hər bir xalqın miqrasiyası nəticəsində yaranan sağlam diaspor potensialı “diaspor məkanı”, mühacirlərin sosial-mədəni, iqtisadi-siyasi, bir sözlə hərtərəfli inkişafında əsas şərtidir. Bununla, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, miqrasiya prosesləri global inkişafın əsas subyekindən biri olmaqla, diaspor

Kuper”, “Çağdaş Azərbaycan Türkiyə şairlərinin şeirlərində evrənsəl temaların qarşılaşdırılması”, “Çağdaş Türk şeiri incələmələri”, “İstanbulu gördüm” kitablarının müəllifidir. Azərbaycanlı şairlərin 10-a yaxın şeir kitabını Türkiyə türkcəsinə tərcümə etmişdir [<https://elmidiaspora.az/>].

Sonda belə bir nəticəyə gəlirik ki, bu sahədə yaradılan yeni təşkilatların, cəmiyyətlərin, konqreslərin və digər qurumların əsas vəzifələri və məqsədləri milli və bəşəri maraqlara xidmət etməklə qloballaşan dünyanın inkişafına öz müsbət təsirini göstərməkdən ibarət olmalıdır. Azərbaycanlıların intellektual miqrasiyasına xüsusi həssaslıqla yanaşmaq lazımdır. Azərbaycan diasporunun fəaliyyət göstərdiyi ölkədə seçdiyi strateji xəttə uyğun istiqamətləndirilməlidir.

1. Dünya azərbaycanlı alimlərin vahid platformalarının yadılmalması;
2. Peşə ixtisasları üzrə diskussiya klublarının təsis olunması;
3. Azərbaycan diasporunun elm nümayəndələrinin iştirakı ilə konfranslar keçirilməsi.
4. Elm sahəsində çalışan azərbaycanlıların hər beş ildən bir Beynəlxalq Elmi Simpoziumunun təşkil edilməsi.
5. Xaricdə təhsil alan azərbaycanlı gənclərin virtual şəbəkəsinin qurulması.

Bütün bunlar milli və bəşəri inkişafa xidmət etməklə yanaşı, inteqrasiya məsələlərində müsbət təsir göstərir.

potensialının yaranmasına gətirib çıxardır. Məhz intellekt miqrasiyası, yəni, “beyin axını” müxtəlif cəmiyyətlər arasında pərakəndəliyə deyil, sosial-mədəni sahələrdə xalqlararası əlaqələrin yaranmasına və dövlətlərarası münasibətlərin inkişafına müsbət təsir göstərir.

ƏDƏBİYYAT

“Azərbaycan Alimləri diasporu” informasiya sistemləri rəsmi internet sahifəsi. <https://elmidiaspora.az/>

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin rəsmi internet saytı: <http://www.azstat.org/>

Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası (1982). 10 cildə. Cild 6. Redaksiya Heyətinin sədri: C. B. Quliyev. Bakı: ASE-nin Baş Redaksiyası

Babanlı Y. M (2011). . Türkiyədə Azərbaycan diasporu. Heydər Əliyev adına Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbi. Elmi Əsərlər Məcmuəsi. N2 (17), Bakı, s. 9-13

Əliyev Z (2007). Diaspor: izahlı sözlük və məlumat kitabı. Bakı, Elm

Miqrasiya mövzusunda məlumatlandırma (2021). Bakı: Miqrasiya Siyasətinin İnkişafı üzrə Beynəlxalq Mərkəz https://www.icmpd.org/file/download/54464/file/AZE_Momenta%2520Handbook.pdf

Кондратьева Т. С (2010). Диаспоры в современном мире: эволюция явления и понятия: http://www.perspektivy.info/srez/etnos/diaspory_v_sovremennom_mire_evolyucija_javlenija_i_ponatija_2010-02-27.htm

Рябинина О. К (2010). Роль и место диаспор в политической системе современной Финляндии: <http://www.dissercat.com/content/rol-i-mesto-diaspor-v-politicheskoi-sisteme-sovremennoi-finlyandii>

Сеидбейли М (2009). Азербайджанская диаспора в России: особенности и тенденции формирования и развития, (1988-2007-гг). Баку, “Элм”